

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN İKTİSADİ ÇÖKÜŞÜ VE ATATÜRK DÖNEMİ İKTİSAT POLİTİKALARI

Serdar ÖZTÜRK* ve Fatih YILDIRMAZ**

Özet

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'daki uluslar için açık bir pazar haline gelmiştir. Savaşların kaybedilmesi ile ekonomik çöküş başlamış, kapitülasyonlar ve Sanayi Devriminin getirdiği yeniliklere yabancı kalmak da imparatorluğun yıkımını kaçınılmaz kılmıştır. Kapitülasyonlar nedeni ile yabancı sermaye Osmanlı'ya gelerek Osmanlı ekonomisinin temelinden sarsılmasına neden olurken teknolojik geri kalmışlık da ayağa kalkma umutlarını yok etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından 1920 ve 1922 yılları arasında Kurtuluş mücadelesi verilmiştir. 1923 yılında yeni Türk Devleti kurulduğunda Osmanlı döneminden kalan çok kötü bir ekonomi, miras olarak devralınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Ekonomisi, İktisat Politikası, Karma Ekonomi, Denk Bütçe

The Economical Fall Of Ottoman Empire And Economic Politics Of The Time Period Of Ataturk

Abstract

In 19th century, Ottoman Empire has become a free market for the European Nations. The economical fall has started with the losses of the wars by the way capitulations and becoming stranger to the innovations that Industry Revolution has brought made the fall of empire ineluctable. Because of capitulations, foreign capital owners has invested on Ottoman market easily and caused a deep destruction on Ottoman economy. By the way, technologic backwardness has destroyed the hope of getting better. Just after the First World War, the struggle of independence has been given between the years of 1920 and 1922. When the foundation of new Turkish government In 1923, a very bad economy has been took over.

Keywords: Turkish Economy, Economic Policy, Mixed Economy, Balanced Budget

---

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İİBF, Maliye Bölümü, Sivas

** Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas

GİRİŞ

Cumhuriyetin Osmanlı İmparatorluğundan devraldığı ekonomik yapı asırlar boyunca çok fazla değişmemiştir. Cumhuriyet kurulduğunda, nüfusun beşte dördü doğrudan veya dolaylı olarak tarımla uğraşan, tarım üretimini çok ilkel yöntemlerle gerçekleştiren, Osmanlı Devleti'nin borçlarını üstlenen, merkez bankası ve ticari bankaları olmayan, iç ve dış ticaretin hemen hemen tamamı azınlıkların elinde bulunan Cumhuriyet, 1938 yılı sonunda bütün yoklukları yenmiş ve ekonomik yapıyı kökten değiştirmiştir. 1923'lerde şeker dahi üretemeyen, buğdayını ithal eden Türkiye, 1938 yılına geldiğinde, dış âleme çimento, buğday, elektrikli makineler ihraç etmektedir, tüketim, ara ve yatırım malları sektörleri hayata geçirilmiştir. Savunma sanayini kurmuştur, elektrik köylere kadar girmiştir, susuz topraklar sulanmaktadır, ülke demir ağlarla örülmüş, karayolları, köprüler yapılmış, kadastro çalışmaları sürmektedir. Kalkınmada alınan büyük sonuçlar az zamanda ve hızla gerçekleşmiş, Türkiye, 1927–1938 arası dönemde ortalama %8.72 oranında reel olarak büyümüştür. Bu çarpıcı kalkınmanın finansmanı öz kaynaklarla yapılmış, Türkiye cari işlem bilanço fazlası vererek, dış âlemde kaynak transfer etmiştir; Sadece kalkınma değil, Osmanlı borçları ve millileştirmeler de öz kaynaklarla ödenmiştir.

Bu makalenin amacı, Osmanlı İmparatorluğunun çöküş nedenlerini ekonomik çerçevede analiz etmek ve mali anlamda bağımsızlığını yitirmiş ve yarı sömürge durumuna düşmüş bu yapıyı devralarak, iktisadi anlamda tam bağımsızlığını kazanmış, çok hızlı bir şekilde sanayileşen, büyüyen, diğer uluslar arasında hak ettiği, onurlu yeri alan laik bir cumhuriyet kurmayı başaran büyük önder Atatürk'ün uyguladığı ekonomi politikalarını incelemek ve dersler çıkarmaktır.

1. OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN İKTİSADİ ÇÖKÜŞÜ

16.yüzyıldan itibaren dünyada deniz ticaretinin hızla gelişmesi ve Avrupalı kâşiflerin yenedünyaları keşfetmesi Avrupa'ya zenginliğin yolunu açmıştır. Sermaye birikimindeki hızlı artış sermayeyi kullanan yeni orta sınıfın büyüüp güçlenmesi sonucunda toplumsal yapı alt üst olmuş ve eski baskıcı toplumsal yapıya karşı özgürleşmenin yolları açılmış, teknik buluşlara ve yeni üretici güçlere doğru gidiş hızlanmıştır. Bu süreçte Avrupa'ya para akışı başlamış ve zenginlik el değiştirme eğilimine girmiştir. Elde edilen bu değerler, Avrupa'daki sermaye birikiminin ve daha sonraki kapitalist düzenin asıl kaynağı olmuştur. Ticaret geliştikçe pazarlar ve kentler büyümüş, zenginlik artmıştır (Sülker, 1998: 11).

18. yüzyılın sonlarına doğru meydana gelen İngiltere'deki Sanayi Devrimi ve Fransa'daki büyük siyasi devrim toplumların sosyal yapılarında büyük değişimlere neden olmuştur (Koray, 2005: 37). Bu süreçle makineler icat edilmiş, buhar kuvveti keşfedilmiş, elektrik enerjisi, insanın kullanacağı şekilde dizginlenmiş, böylece makine sanayinin süratle gelişmesi, ellerinin ustalığıyla para

kazanan sanatkâr ve ustaların durumunu temelinden sarsmıştır. Küçük atölyelerin yerini büyük işletmeler ve fabrikalar almıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun çöküş yıllarında, ülke ekonomisinin kapitalist metropoller karşısında oldukça ciddi bir sanayi bağımlılığı içerisinde olduğu görülmektedir (Tezel, 1986: 92-93). Osmanlı İmparatorluğu, 18. ve 19. yüzyıllarda batı'da meydana gelen sanayileşme devriminin dışında kalmış ve bu sebeple ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalı bir özellik taşımayı sürdürmüştür (Akgüç, 2001: 4-5). Bu özelliğin yüzyıllar boyunca değişmediği görülmektedir. Tarımsal üretim, devletin son döneminde milli gelirin % 65'ini oluşturmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında toplam nüfusun % 80'inin tarım kesiminde çalıştığı görülmektedir (Kasaba, 1993: 22-24). Osmanlı İmparatorluğu, 20. yüzyıla, tarım sektörünü geliştirmek amacıyla bir reform programı uygulayarak girmiş ancak karasaban, döven ve kağnıdan oluşan bir tarımsal altyapıda da, tarımsal üretimi arttırmak mümkün olamamıştır (Tabak, 1978: 24). İlkel yöntemlerle yapılan tarımsal üretimde yalnız savaşlarda kaybolan insan gücünün değil, hayvan gücü kıtlığının da sıkıntısı çekilmiştir (Yenal, 2003:25).

Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında sanayinin durumuna ve gelişimine bakıldığında sanayi, tüketim malları üretmekte, ara ve yatırım malları üreten sanayi dallarına sahip bulunmamaktadır. Sanayinin hammaddesi tarıma dayanmaktadır. Büyük sanayi tesisleri, ordunun ve sanayinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuşlardır. Sanayide, yabancı sermayenin payı düşük, çevirici güç yetersiz, teknoloji geri durumdadır (Bilge, 1973:16). Enerji daha çok kol gücüne dayanmaktadır (Tümertekin, 1962:24).

Tarım, sanayi ve madencilik dışında kalan ve bugün sektörler ayırımında hizmet sektörü içinde yer alan, bankacılık, ulaştırma ve ticaret vb. gibi iktisadi faaliyet alanları, Osmanlı İmparatorluğunda Birinci Dünya Savaşı arifesinde, GSMH'nin yaklaşık %33'ünü sağlamaktadır. Hizmet sektörünün Osmanlı Devleti'nin son döneminde hızlı bir gelişme gösterdiği söylenebilir. Ekonominin adeta açık pazar haline dönüşmesi ile bankacılık, demiryolu işletmeciliği ve dış ve iç ticarete önceki dönemlerde görülmemiş bir gelişme kaydedilmiştir (Divitçioğlu, 1982:128).

Dünya ekonomisine açılan ve giderek onunla bütünleşen Osmanlı Ekonomisinin dış ilişkileri zamanla dış borçlarla varlığını sürdürebilen bir duruma gelmiştir. İlk dış borçlar 1840'lı yıllarda Galata Bankerleri aracılığıyla ve kısa vadeli olarak Fransız bankalarından sağlanmıştır (Pamuk, 2008:22). Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu hammadde satan yapılmış eşya alan ülke konumundadır. El sanatlarımız iyi, kaliteli ve ucuz Avrupa fabrikalarının mamulleriyle rekabet edemeyince yabancı mallar iç piyasaya hakim olmuştur (Mantran, 1991:210).

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan 19. yüzyılda batılı müteşebbislere ülkede madencilik alanında imtiyazların verilmeye başlandığı döneme kadar madenler üzerinde her ne şekilde olursa olsun devletin mülkiyet hakkına sahip olduğu görülmektedir (Kantemir, 1998:26).

Osmanlı İmparatorluğu geleneksel mali ve ekonomik sisteminde belli başlı dönüm noktaları yaşamış ve 1854 Kırım Savaşının ardından gerçekleşen Paris Konferansı ile toprak bütünlüğünü Avrupa garantisi altına almıştır. Kısaca değişim, savaş, savaş, anlaşmayı ve anlaşma da mali sistemin teslimiyetini getirmiştir (Cezar, 1986:48).

Osmanlı çökerken salah fikirleri ve uygulanmak istenen tedbirler yeni bir dünyanın doğuşunu zorladığı fikirlerin eseri olmaktan ziyade geleneksel sistemin bozulduğunu görmekten ileri gelen fikirlerin eseri olduğu için bu tedbirler işleri hep ilk hallerine yani püriten ifadesine çevirme düşüncesi eksenliydi. Bu görüşe dayanarak 17.yüzyılda yapılan teşebbüslerin hiçbiri başarılı olamamıştır(Çavdar,1973: 8). Bu genel gidiş kendini isyanlarla, ihtilallerle, eşkıyalıklarla, kötü mali tedbirlerle, zararlı ticaret ve para siyasetleriyle kendini göstermiş ve bunların hepsi ülke'nin ekonomik anlamda gerileyen bir memleket haline gelmesiyle sonuçlanmıştır.

Avrupa da ekonomik ve teknolojik temele dayanan yeni bir uygarlığın doğduğu görülmektedir. Batı Avrupa ortaçağ Uygarlığından bir yenisine geçmenin sancılarını yaşamaktadır. Batı uygarlığının bir yandan Amerika'ya, öte yandan Doğu Avrupa'ya genişlemesi Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünü hızlandırmıştır. Zira devlet hala ortaçağ uygarlığı içinde ve yeni uygarlığın burnunun dibinde bulunmaktadır. Lale Devrinin sulh siyaseti devlet-i âli zihniyetinde bir değişim olduğunun belgesi olmakla beraber kısa sürmüştür. Yeni uygarlığın baskısına karşı askeri savunma düşüncesi üstün gelmiş ve askerlik müessesinde ıslahat yapmak üzerinde durulmuştur. Sonuçta çöküşün resmi son iki yüz yılda hem kuvvetlenmiş hem de yeni şekiller almaya başlamıştır (Berkes, 1972:10-19).

2. ATATÜRK'ÜN EKONOMİ POLİTİKALARI

2.1. Atatürk'ün Ekonomi Politik Fikrinin Oluşması

”Özgürlük ve bağımsızlık benim karakterimdir.” diyen Atatürk, 1854 yılında Kırım savaşıyla birlikte alınmaya başlanan dış borçların ülkeyi nasıl iflasa sürüklediğini ve Osmanlı İmparatorluğunun çöküş sürecini çok iyi incelemiştir (Leontyev, 1968:5-8). Özellikle, 1838 yılında imzalanan serbest ticaret anlaşmasının ekonomik yapıya verdiği zararları analiz etmiş ve kendi uygulamalarında bu gerçeği göz önüne almıştır. Koşulsuz uygulanacak bu serbest ticaret ve rekabetin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere zarar vereceğini bilen Atatürk kapitalizmin bu yönünü de eleştirmiştir (İnan, 1974:132). Atatürk ekonomi politikasını iki kavram üzerine oturtmuştur: Tam Bağımsızlık ve Ulusallık. Bu politikalar, uygulamada kaldığı süre boyunca ulusal ve uluslararası konjonktürde meydana gelen değişimlere göre şekillenmiş ve gelişmiştir. Ancak hiçbir zaman bu iki ilkedden ödün verilmemiştir. Ulusun kalkınması öncelikle ülkenin kendi öz kaynaklarıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Atatürk, o güne kadar ekonomimize gereken önemi vermediğimizi bunun nedeninin ise Osmanlı İmparatorluğunun ulusal bir yönetime sahip olmaması olduğunu söylemiştir (Aktan, 1998:31).

Atatürk'ün, en fazla Ziya Gökalp'tan etkilendiğini söylemek mümkündür. Ziya Gökalp, edebiyat etkinlikleri döneminde, döneminin anayasal Padişahlık, Osmanlıcılık, İslami Reformlar, Kapitalizm, Liberal Demokrasi ve Gelişmecilik ilkelerinden yavaş yavaş ayrılarak Cumhuriyetçilik, Ulusçuluk, Laiklik, Devletçilik, Halk Demokrasisi ve Devrimcilikten oluşan altı ilkeye dayalı Kemalizm'in temelini atmıştır. Başka bir deyimle, çağdaş Türk Devleti'nin kurumsal temellerini ortaya koymuştur. Ziya Gökalp, "Türkçülüğün Esasları" adlı eserinin altıncı bölümünde iktisatla ilgili düşüncelerini "İktisadi Türkçülük" başlığı altında ifade etmiştir (Gökalp, 1976:172).

Atatürk bütün muharebe türlerinde komutanlık yapmış, rütbelerinin tamamına yakını muharebe meydanlarında almış, komuta ettiği birlikleri muharebe meydanlarında teslim almış ve muharebe meydanlarında teslim etmiş, örneğinin bulunması çok güç olan büyük bir deney birikimine ulaşmıştır. Hiç kuşkusuz, muharebe meydanlarında kazandığı bu eşsiz deney birikimi, ekonomi politik düşüncelerin oluşmasında da etkili olmuştur (İlhan, 1992). Ayrıca, Atatürk, dünyadaki gelişmeleri çok yakından takip eden ve kendi uygulayacağı politikalar için pragmatik sentezler üreten bir liderdir (Armaoğlu, 1983:24).

2.2. Lozan'ın İktisadi Hususları

Lozan görüşmeleri Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra, İsviçre'nin Lozan kentinde başlamıştır. İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp – Hırvat ve ABD devletleri ile 20 Kasım 1922'de başlayan görüşmeler, 4 Şubat 1923'de Türk heyetinin Türkiye'ye çağırılması üzerine kesintiye uğramıştır. Lozan konferansının kesintiye uğramasının iktisadi nedeni kapitülasyonlardır (Yıldırım, 2006:4-6). Atatürk, Lozan'a gönderilen Türk heyetine 14 maddelik bir talimatname vermiş ve kapitülasyonlar ile ermeni talepleri konusunda ödün verilmemesini istemiştir. Atatürk, Lozan'da Türkiye'yi temsil edecek heyeti özellikle bu heyetin başkanını bizzat seçmeyi uygun görmüş, Türk heyetini Mudanya Mütarekesi görüşmelerindeki başarısından memnun kaldığı için barış konferansında da Türkiye'nin İsmet Paşa tarafından temsil edilmesini istemiştir (Soysal, 1965: 67-85).

Lozan'da kapitülasyonlar uzun ve sert tartışmalardan sonra tümüyle kaldırılmış, böylece 400 yıla yakın Türk Milleti'ni ekonomik anlamda sömüren uygulamalar sona ermiş, Türk ekonomisi dış dünyanın mal, hizmet ve finans akımlarına karşı konulmuştur (Saha, 1971: 32). Lozan'da Osmanlı Devleti'nin dış borçlarının, imparatorluğun savaş öncesi toprakları arasında oransal dağılımı ilke olarak benimsenmiştir.

Lozan anlaşması sona erdiğinde, Atatürk bu konudaki fikrini, "Bu anlaşma, Türk Milleti'ne karşı yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Anlaşması ile tamamlandığı sanılmış büyük bir suikastın sonuçsuz kaldığını bildirir bir belgedir. Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir zafer eseridir!" şeklinde ifade etmiştir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 2009: 45). Lozan Konferansında sorunun birinci yönü çözülmüştür. Bazı kayıtlarla da olsa Türkiye ekonomisi üstündeki yabancı

ülkelerin siyasal yapılı dolaysız kontrolleri kaldırılmıştır (Tekeli ve İlkin, 2009: 34).

Sonuç itibariyle, Lozan'ı kurulacak yeni devletin yani Türkiye Cumhuriyeti'nin devletler hukuku açısından meşruiyet temeli ya da tapu senedi olarak düşünmek mümkündür (Akalin, 2008:31).

2.3. İzmir İktisat Kongresi

Atatürk ekonomi politikası üzerindeki görüşlerini çok net bir şekilde İzmir İktisat Kongresinin açılış konuşmasında belirtmiştir. Atatürk'ün daha cumhuriyeti ilan etmeden böyle bir kongreyi toplaması oldukça önemlidir. Ayrıca kongre toplandığı zaman Lozan Konferansı devam etmektedir ve istilacı ülkelerle de barış yapılmamıştır. Lozan görüşmeleri sürdüğü sırada, Türkiye içeride ekonomik hamleye başlamıştır. Batı, Türkiye'nin alacağı durumun ne olacağını merakla takip etmiştir. Bu şartlar altında, iktisat vekili Mahmut Esat (Bozkurt)'un girişimiyle 17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de iktisat kongresi toplanmıştır (Aybars, 2006:218). İktisat Kongresi ile Türk Milleti'ni kapitülasyonlarla, imtiyazlı şirketlerle, düyun-u umumiye ile iktisadi tutsaklık içinde bırakma teşebbüsüne açık bir cevap verilmiş ve iktisadi egemenlikten vazgeçilmeyeceği bütün dünyaya açıklanmıştır. Bunu için üç iktisadi cephe açılmıştır. Bunlar (Yıldırım,2006:8):

- 1.Osmanlı İmparatorluğu'nu iktisadi bağımlılığa götüren kapitülasyonları kaldırmak,
- 2.Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi sistemini belirlemek ve
- 3.İktisadi kalkınma yolunda aşılması gereken sorun alanlarını belirlemektir.

İktisat Kongresinde ulusal bütünleşme anlayışının ekonomi alanına taşınması görüşü egemendir. Denilebilir ki ekonomide ulusalcılık öbür görüş ve önerilerin temelini oluşturan tek belirleyicidir. İktisat Kongresi, yalnızca tüccar, çiftçi, sanayici ve işçi kesimlerin ekonomik ve toplumsal gelişme için somut önerilerini sergilemelerine olanak vermekle kalmamış, ekonomik gelişmenin ulusal nitelikte olması gerektiğini de vurgulamıştır. İktisat Kongresinde Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştiren ögelerin ulusal kimliği, ekonomik anlamda da somutlaştırılmak istenmiştir. Kongre'de benimsenen Misak-ı İktisadi Esasları'nda Türkiye halkının tutum ve davranışları konusunda görüş ve ilkeler yer almaktadır. Kongrenin İzmir de toplanmasının nedeni İzmir'in Anadolu işgalinin ve zulmünün bütün şiddetiyle yaşadığı ve Türk kahramanlığının simgeleştiği bir şehir olmasıdır (Kepenek, 2001:36-37).

Hiç kuşkusuz Kongre'nin açılış konuşmasını yapan Gazi Mustafa Kemal'in sözleri çok anlamlıydı ve gelecek için bazı şeyleri de ima ediyordu (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,2009:14-16).

“Baylar tarih ulusların yükselme ve çökme nedenlerini araştırırken birçok siyasi, askeri ve sosyal nedenler bulup saymaktadır. Kuşkusuz tüm bu nedenler

sosyal gerçekler olarak toplum üzerinde etkilidir. Ancak bir ulusun yaşamıyla, yükselmesiyle ve çözülüp çökmesiyle doğrudan doğruya ilintili olan neden o ulusun ekonomisidir. Tarihin ve deneyimin saptadığı bu gerçek, bizim ulusal yaşamamızda ve ulusal tarihimizde de görülmektedir. Gerçekten de Türk tarihi incelendiğinde yükselme ve çöküş nedenlerinin ekonomiden başka bir şey olmadığı anlaşılır. Baylar, tarihimizi dolduran bunca başarının, zaferlerin veya yenilgilerin, sıkıntı veren büyük zararın ve yıkımların tamamı oluştukları devirdeki ekonomimiz ile doğrudan ilgilidir. Yeni Türkiye'mizi hak ettiği yüksek düzeye ulaştırmak için zaman kaybetmeden ekonomimize birinci öncelikte önem vermek zorundayız. Çünkü günümüz bütünüyle ekonomi çağıdır.”

Sonuç olarak, iktisat Kongresi'nde özel girişimciliğin canlandırılması ve bunun için, kredi olanaklarını ve eğitim, ulaştırma, haberleşme, gibi altyapı ve teknik hizmetlerin hükümetçe sağlanması; gerekli yasal düzenlemelerin yapılması öngörülüyordu. Kısaca, Kongre'de Osmanlı'dan devir alınan ekonomik yapı, ulusalcı bir anlayışla onaylanıyor ve ekonomik faaliyetlerin etkinlik kazanması için yasal ve kurumsal düzenlemeler öngörülüyordu (Kepenek, 2009:35). Sorunun ikinci yanı olan, ekonominin nasıl bir kurumsal yapı içinde gelişeceği de kongrede alınan kararlarla daha net bir şekil almıştır.

2.4. Atatürk'ün Ekonomi Politikalarının Temel Kavramları

Atatürk'ün ekonomi politikaları, Türk ulusunun çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırılması hedefine yöneliktir. Bu uygarlık düzeyi, zamanın Batı Avrupa toplumlarında örnekleri görülen bir ekonomik refah düzeyidir. Ancak bu ekonomik kalkınma modeli, dünyanın ezilen uluslarına örnek teşkil edecek özellikler taşımaktadır. Çağdaş anlamda bir “model”in bütün unsurlarını taşıyan Atatürk'ün ekonomi politikalarının, belirli ve ölçülebilir amaçları vardır; bu amaçlara uygun araçları vardır; araçların topluca amaçlara yöneltilmesini sağlayan bir sistem yaklaşımı vardır; ekonomik sistemin bütün alt sistemlerle belirlenebilen ve ölçülebilen sonuçları vardır ve bu sonuçların amaçlarla karşılaştırılmasından sonra ulaşılabilecek yargılara göre düzeltilmesini sağlayacak bir geri besleme düzeni vardır. Bu özellikleri olan ekonomik kalkınma politikası ile Atatürk, askeri strateji de uyguladığı o eksiksiz “sistem yaklaşımını” amaçladığı toplumsal kalkınma sisteminin bir alt sistemi olan ekonomiye de uygulamıştır (Aysan, 1981:14).

Atatürk, en büyük önceliği bağımsız cumhuriyetinin kurulmasına, ikinci sırayı da ekonomik kalkınmaya vermiştir. Çünkü 17 Şubat 1923'teki İzmir İktisat Kongre'sini açış nutkunda söylediği gibi “Türk Tarihi incelenirse, gerileme ve çöküntü nedenlerinin iktisadi sorunlara bağlı olduğu görülür. Kazanılmış zaferlerin ve uğranılmış başarısızlıkların tümü iktisadi durumla ilgilidir” (Ökçün, 1968:45).

Atatürk'ün ekonomi politikaları, Atatürkçü düşüncenin pragmatik-demokratik idealinden ayrı düşünülemez. Türk ulusunun sosyal adalet içerisinde sınıflar arası dayanışma anlayışı ile kalkınmasını sağlayacak bu politikalar, yalnız bir ekonomik model değil aynı zamanda sosyal bir politikayı da içermektedir. Bu bakımdan Atatürk'ün ekonomi politikaları, ekonomik sıkıntıların sonucunda o

sıkıntılarını aşmak için düşünülmüş geçici bir yöntem değildir. Türkiye'yi geri kalmış yarı sömürge ekonomisinden kurtarmak, siyasi ve kültürel bağımsızlığını, ekonomik bağımsızlığına dayandırmak için ortaya konan akılcı, pragmatik, özgün ve ulusalcı bir düşünce sistemidir (Aybars,2006:12).

Atatürk'ün çeşitli vesilelerle yaptığı konuşmalar ve uygulamalarından anlaşıldığına göre ekonomi politikalarının amaçları şöyle özetlenebilir(Boratav, 1967:54):

- 1.Tam çalışma,
- 2.Hızlı ve dengeli bir sermaye birikimi,
- 3.Dış ödemeler ve dış ticaret dengesinin sağlanması,
- 4.Dengeli gelir dağılımı,
- 5.Enflasyonsuz hızlı kalkınma,
- 6.Bölgeler arası dengeli kalkınma,
- 7.Özel girişimin geliştirilmesi,
- 8.Yabancı sermaye ile işbirliğidir.

Bu amaçların en belirgin şekilde ortaya konulduğu belgeler, Atatürk'ün görev başındaki hükümete direktiflerini ve milletvekillerine temel telkinlerini içinde bulunduran yıllık T.B.M.M'nin açış konuşmalarıdır. Atatürk, ömrü boyunca yaptığı 20 Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açış konuşmasında, ekonomik sorunlar ve ekonomik kalkınmanın amaçlarına gittikçe artan öneme yer vermiştir (Öztürk, 1969:21).

2.5. Atatürk'ün Kapitalizme ve Sosyalizme Yönelttiği Eleştiriler

Atatürk, kapitalizmi düş kurgusuna dayalı olmakla eleştirir; “Yalnız serbest rekabetle bir ülkede ekonomik düzen kurulamaz; kurulabileceğini sananlar, kendilerini bir serap karşısında aldatılmaya koyuverenlerdir” (İnan,1974:35). Atatürk, kapitalizm konusundaki bu görüşüne, bu sistemin tam da temelini oluşturan ana düşünceyi sorgulayarak varmaktadır. Bilindiği gibi kapitalizm, “toplum yaşamında devletin, yalnızca güvenlik, adalet ve dışarıya karşı savunma görevlerini yerine getirmekle yetinmesini, ekonomik etkinlikleri ise tümünden bireylere ya da şirketlere bırakmasını” savunur. Atatürk, toplumda güvenlik, adalet ve bağımsızlığı korumanın yalnızca devletin görevi olduğunu kabul ederek konuya girmekte ve kapitalizme şu soruyu yöneltmektedir. “Devlet hiçbir ekonomik etkinlikte bulunmadığı takdirde, devlet kurmaktan asıl amaç olan bu temel görevleri, yani güvenliği, adaleti ve dışa karşı savunmayı yerine getirmekte güçlüklerle karşılaşmayacak mıdır?”

Atatürk bu konudaki görüşünü, “Ekonomik ve kimi toplumsal işler, bir yandan bireylerin yararları ile ilgilidir. Bunu için bireyciler, bu işlere devletin karışmasını kişi özgürlüğüne saldırı gibi görürler. Ama bu işler içinde bütün ulusun ortak yararına ilişkin olan noktalar da vardır. Özel yarar çoğunlukla genel yararlar çelişme içinde bulunur. Bir de özel yararlar en sonunda yarışmaya dayanır. Oysa yalnız yarışmayla bir ülkede ekonomik düzen kurulamaz. Çünkü özgür yarışma,

güçlü ile zayıfı karşı karşıya bırakır. İkinci olarak, kimi ortaklaşa yararlar vardır ki, bireyler ve şirketlerin bunları sağlamaya gücü yetmez. Ya da yeterince karlı bulmadıkları için o işleri yapmazlar. Oysa bunlar ulus için yaşamsal bir önem taşırlar ve devlet onları yapmak zorunda kalır. Devlet, herkesin ortak yararını ve ilerlemesini düşünür. Ayrıca uluslarda özgürlük ve uygarlık geliştiği oranda devletin görevleri ve sorumlulukları da çoğalır” (İnan, 1974:41) şeklinde ifade etmiştir.

Atatürk, kalkınmakta olan ve sermaye birikimi, girişimci sınıf vs. konularda sıkıntılı olan ülkelerde, devletin ekonomik konularda da düzenleyiciliğini ilke olarak kabul etmek gerektiğini savunurken, bunu ‘demokrasinin belirgin nitelikleri açısından’ kimi sakıncalar doğuracağını da göz ardı etmemiştir. Bu hususta aşırıya gitmenin zamanla bireyin özgürlüğünü kısıtlayacağını düşünmektedir. Atatürk, bireylerin kişisel etkinliklerinin ekonomik gelişmenin ana kaynağı olarak kalması gerektiğini, devletin bireyin yerine geçmemesi, bireysel girişim ve özgürlüğü sınırlandırmaması gerektiğini söylemiştir. Bu konuda söyledikleri doğrudan doğruya sosyalist ya da kolektivist düzene karşı yönelttiği eleştiriler niteliğindedir.

Kısaca, Atatürk, kapitalist düzenin “yalnız başına yaşayan birey”, sosyalist düzenin ise “bireylerden soyutlanmış devlet” gibi gerçek dışı düşüncelere dayalı olduğunu görmekte ve her iki düzenin de insan doğasına aykırı olduğunu öne sürmektedir.

2.6. Atatürk’ün Ekonomi Stratejileri

“ Bir amaca varmak için eylem birliği sağlama ve düzenleme sanatı” biçiminde tanımlanan ‘strateji’ sanatını uzun yıllar savaş alanlarında en iyi şekilde uygulayan ve 1. Dünya Savaşı’nda yenilgi yüzü görmeden çıkan Atatürk, bu anlayışını hem savaş meydanlarında hem de sosyal ve ekonomik alanlarda uygulamıştır. Bu bağlamda Atatürk’ün toplumda eş güdümü ve hedef birliğini sağlamak amacıyla uyguladığı ekonomik stratejiler şunlardır (Eliçin, 1970: 298):

1. İktisadi faaliyetler neticesi üretim ile elde edilen değerın bölüşümü esnasında gelir dağılımı adaleti sağlanmalı, toplumda imtiyazlı kişi ve sınıfların oluşması önlenmeli ve refah, geniş halk kitlelerine yayılmalıdır. Bu strateji, Atatürk’ün halkçılık ilkesinde ete kemiğe bürünür. “Halkçılık” yalnız bir toplumsal siyaset simgesi değil, aynı zamanda ekonomik etkinlikler için yol gösterici bir ilke olma niteliğine de sahiptir. Gerçekten de Atatürk’ün kendisi “halkçılık” ile ulusal ekonomiyi özdeşleştirmiştir.
2. Ekonomi, pazar ekonomisinin kurallarına göre işletilmelidir. Bu anlayış ekonomide verimliliği artıracak, yerli ekonominin dünya ile bütünleşmesine katkı sağlayacak ve özel girişimciliği canlandıracaktır. Ekonomik yapıda aşırı merkeziyetçi bir yapı, Sovyetler Birliği’nin çöküş döneminde de görüldüğü gibi, üretimde kalite ve verimin düşmesine, dünya ile rekabet edebilecek ulusal bir sanayinin

kurulamamasına ve sosyal zeminde de, siyasete ve kararlara katılım yokluğunun yaratıcı girişim, eğitim, bilim ve özgüven duygusunu yok etmesine, halkın moralinde çürüme ve sorumsuzluğa neden olmaktadır(Ölmezoğulları, 1998: 136).

3. Kişisel girişim gücü korunmalı ve desteklenmelidir. Kişisel girişimin korunması ve desteklenmesi aynı zamanda demokratik rejimin temel koşulu ve kalkınmayı hızlandırmanın en etkin yoludur. Devlet, özel girişim alanını izlemeli, denetlemeli ve temel ekonomik amaçlara yöneltmek için teşvik etmelidir. Türkiye İş Bankası ile TCMB'nın kuruluşunda halkın sermaye iştirakinin sağlanması Atatürk'ün bu konuya verdiği önemi en iyi gösteren örneklerdir.
4. Kişisel girişimin engellenmesini önlemek için devletin doğrudan yatırımlarına ve devlet işletmesinin ekonomi içindeki rol ve önemine sınırlar çizilmesi çok önemlidir. Demokrasiden uzaklaşmadan devlet ve özel girişim arasında uyumlu bir ekonomik sistem ancak bu şekilde ortaya çıkar.
5. Devlet yatırım ve işletmeleri için en uygun alanlar, alt yapı yatırımlarıdır ve bu tür yatırımlar, devlet için en yüksek önceliğe sahip olmalıdır. Ulusal bir ekonomi kurmak ve kısa sürede sanayileşme hamlesini gerçekleştirmek için bu husus çok önemlidir. Devletçe yatırım harcamaları yapılırken, devletin temel işlevleri ile ilgili öncelikler unutulmamalıdır (İnan, 1974:444-449).

2.7. Atatürk'ün Ekonomi Politikalarında Devletçiliğin Yeri

Devletçilik, devlet yetkilerinin artması, genişlemesi, kamu hizmet ve faaliyetlerinin yayılması demektir. Devletçilik, bir tür devlet müdahalesi, daha önce devlet faaliyet alanına girmeyen konularda, kamu menfaati nedeniyle devletin bu alana karışması, katılması, müdahalesi demektir. Ancak devlet, böyle bir müdahalede bulunurken klasik devlet teşkilatı yanı sıra, idari alanda teknik hizmet görmekle görevli yeni kuruluşlar kurmayı hizmet icabı gerekli görmektedir (Eroğlu, 1984:14). Türkiye'de uygulanan devletçilik 19.Yüzyıldan beri sosyalizm tarafından öngörülen fikirlerden yararlanmış bir sistem değildir. Türkiye'nin kendi ihtiyaçlarından doğmuş, kendine özgü bir sistemdir. Kapitalizm ile sosyalizm arasında yer alan bu ekonomik sistem, tamamen yeni bir sistemdir (Laufenburger, 1941). Devletin, ekonomik anlamda aktif bir rol oynaması karma ekonomi şeklinde olmuştur. Devletçilikte asıl uygulama alanı ekonomide, devletin ekonomik faaliyetleri gördüğünden, devletçilik ve karma ekonomi eş anlamda kullanılmıştır.

3. ATATÜRK'ÜN EKONOMİ POLİTİKALARININ UYGULAMALARI

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ekonomik tablo yoklukların belirlediği bir tablodur. Bu yoklukların başında ise milli sermaye birikiminin olması gelmektedir(Kuruç, 1987: 46-47). Atatürk döneminde Türkiye'nin gerçekleştirdiği

ve Türk Mucizesi olarak adlandırılan iktisadi kalkınma, tüm bu yoklukların ve imkânsızlıkların gölgesinde onun uyguladığı ekonomi politikaları sayesinde oluşmuştur. Bu politikalar sayesinde yıllarca bir var olma savaşı veren Türk Milleti'nin geleceği şekillenmiştir (Kepenek, 2009: 37).

Atatürk bu politikaları, tek bir metinde ve ayrıntıları ile ortaya koymuştur. Ancak, 1922–1938 arasında ekonomik politikalarla ilgili söylev ve demeçleri, uygulamaları ve davranış biçimleri göz önüne getirildiğinde, insana hayranlık veren bir sistem yaklaşımı içinde bütün politikaların çelişmez biçimde yan yana geldikleri ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında “mazlum milletler” için ortaya konulan ”Kalkınma Ekonomisi” politikalarına benzer olgunlukta bir kalkınma modeli ortaya çıktığı görülmektedir.

3.1. Bütçe ve Maliye Politikası

Atatürk döneminin, maliye politikası açısından, hem teori hem da uygulamada bir dönüm noktası olduğunu söylemek mümkündür. Keynesyen Fonksiyonel Maliye, bu dönemde ortaya çıkmış ve yaklaşık iki yüzyıl süren Klasik Maliye anlayışının egemenliğine son vermiştir. Bu bağlamda, Türkiye bu dönemdeki Maliye Politikası arayışlarını; Klasik Maliye, Fonksiyonel Maliye ve Planlı Maliye politikası üçgeni içerisinde bir çözüme bağlamaya çalışmıştır (Akalm, 2008: vi). Atatürk'ün maliye politikasının temelini, borçlanmayı engelleyen denk bütçe uygulamaları oluşturmaktadır (Yıldırım, 2006:56). Denge olmayan bir bütçenin hiçbir değerinin olmadığı kabul edilmiştir. Bütçenin açık vermesi kesinlikle yasaktır. Bu nedenle bütçeler denk olarak bağlanmıştır. Denk bütçe, fiyat istikrarının sağlanması için başlıca şart olarak görülmüş, bu konuda büyük titizlik gösterilmiştir.

Denklikten anlaşılan devletin normal gelirleri (vergi gelirleri ve vergi dışı normal gelirler) ile normal harcamaları arasında denkliğin sağlanmasıdır. İç ve dış borçlardan sağlanan devlet gelirleri ile bütçe denkliğinin sağlanması kabul edilmez. Atatürk'ün bütçe dengesi üzerinde bu ölçülere varan titizlikle durmasının temel nedeni, Devlet Hazinesi'nin yurt içinde ve yurt dışında güçlü ve güvenilir olmasını zorunlu görmesidir. O'na göre ekonomik bağımsızlığı sağlamanın başka yolu yoktur (Aysan, 1981: 144). 1927–1938 arası bütçe tahminleri ve gerçekleştirmeler; tablo 1 ile gösterilmektedir. Tablo 1 incelendiğinde, bütçelerin denk olarak düzenlendiği görülür, bütçe açığı söz konusu dahi edilmemiştir.

Tablo 1: 1927–1938 Yılları Arası Cari Fiyatlarla Bütçe Gelir Ve Giderlerinin Tahminleri ve Gerçekleşmeleri (Milyon TL)

Yıllar	Harcama Tahmini	Gelir Tahmini	Gerçekleşen Harcama	Gerçekleşen Gelir	Bütçe Dengesi
1926	190.2	190.2	172.2	180.4	+8.2
1927	194.5	194.6	198.9	202.2	+3.3
1928	207.2	207.2	201.1	205.1	+4.0
1929	220.4	220.5	213.4	215.6	+2.2
1930	222.6	222.8	210.1	190.3	-19.8
1931	186.6	186.7	181.9	165.2	-16.7
1932	169.1	169.4	173.9	186.8	+12.9
1933	170.5	170.5	173.6	174.3	+0.7
1934	184.1	184.1	202.1	207.3	+5.1
1935	195.0	195.0	223.7	231.4	+7.7
1936	212.8	212.8	260.3	271.1	+10.8
1937	231.0	231.0	303.5	314.2	+10.7
1938	250.0	250.0	311.1	322.9	+11.8

Kaynak: M.K. MISIRLIOĞLU, 1929 Buhranı ve Harcama Politikalarımız , ss.:200- 202

3.2. Para Politikası

Atatürk'ün ekonomik yaklaşımında para değerinin istikrarına büyük önem verilmektedir. Atatürk'ün para politikasının temel amacı, devlet harcamaları ile kaynaklar arasında sürekli bir dengenin korunması suretiyle enflasyonun önlenmesidir. Yani açık finansman söz konusu değildir. Atatürk'e göre enflasyon hiçbir zaman akılcı bir finansman kaynağı olamaz. Atatürk döneminin kaynak ve harcama rakamları ile ilgili olarak elde edilen bilgiler bu ilkenin eksiksiz uygulandığını göstermektedir (Sayar, 1996:62-64).

Atatürk, çok muhtaç durumda bulunan halkın refahını artırmak için yatırımları hızlandırmak gerektiğini söylemiştir. Ancak yatırımları hızlandırmak amacı ile devletin sağlıklı yollardan sağladığı gelirlerden fazla harcama yapması önlenmelidir. Bunu önleyebilmek için bütçe fazlası, devlet tekelleri ile işletmelerinin gelir fazlaları ile iç ve dış borçlanmadan sağlanan fonlar, tutarından fazla yatırım harcaması yapılmamalıdır. T.C Merkez Bankası'nın emisyonu artırması yolunda sağlanan kaynaklarda yatırım yapılması, kesinlikle engellenmelidir." (Ülken, 1981:12).

Atatürk, enflasyonun en önemli nedeni olarak, T.C Merkez Bankası'nın emisyon artmasını görmektedir. En önemli yurt ihtiyaçları için olsa bile T.C Merkez Bankası'ndan finansman yapılmasına karşı kesin tutumu sayesinde, 1919'da Osmanlı İmparatorluğu'ndan 158 Milyon TL olarak devralınan banknot hacmi, 20 yılda (1938'e kadar) ancak %20 oranında artmış ve 194 Milyon TL' sına yükselmiştir. Yaklaşık %1 oranında bir yıllık artış ifade eden bu banknot artışı

ekonominin %4–6 düzeyinde bir ortalama reel büyüme hızına ulaştığı bir dönemde, aslında deflasyonist bir para politikasını ifade etmektedir (Okyar, 1995:14).

Atatürk ve Cumhuriyetin kurucuları, 1919'da Osmanlı İmparatorluğundan altın ve yabancı paralar karşısında değeri kuşkulu 158.748.563 Türk Lirası kâğıt para devralmıştır. Altına bağlı bu banknotlar, daha sonra, 11 Haziran 1930'da kurulan TCMB'na verilen kâğıt para çıkarma yetkisi ölçülü biçimde kullanılmış olmakla birlikte, Sterlin karşısında Türk Lirası değeri, 1930'a kadar düşmüştür(tablo 2). Atatürk, İstiklal Savaşı içinde bile savaş ihtiyaçlarının para basmak suretiyle karşılanmasına izin vermemiş, 1929 yılında ortaya çıkan Türk Lirası üstündeki ilk baskı karşısında, hükümeti uyarılmış ve yıl içinde alınan önlemlerle Türk Lirası değeri 1931'den başlayarak sürekli artmıştır (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 2009:364).

Sterlin karşısındaki Türk Lirası değeri, 1921'de 605, 1938'de 616 Kuruştur(tablo 2). 1919'dan beri memleketi enflasyonsuz bir yönetimle 1931 yılına getiren Atatürk, o tarihten sonra'da emisyonun bir finansman aracı gibi kullanılmasına izin vermemiştir. 1919'da 158 milyon TL düzeyindeki tedavüldeki banknotlar, 1938'de 194 Milyon TL'ye yükselmiştir(Ergin, 1977: 19). 1919–1938 arasındaki %23 oranındaki banknot hacmi artışının, hemen hemen tamamının 1938'de ortaya çıkmıştır (Çelebican, 1977:45).

Tablo 2: Atatürk Döneminde Türk Lirası'nın İngiliz Sterlini'ne Göre Değeri ve Tedavüldeki Banknotlar

(Yıllık Ortalama Değerler)

Yıllar	1 Sterlin eşdeğeri (kuruş)	Tedavüldeki Banknotlar (Milyon TL.)
1919	381	158
1920	443	
1921	605	
1922	729	
1923	763	
1924	836	161
1925	892	165
1926	928	153
1927	945	153
1928	956	153
1929	1009	159
1930	1032	159
1931	965	159
1932	741	164
1933	702	161
1934	636	165
1935	616	170
1936	624	179
1937	624	169
1938	616	194

Kaynak: Haldun Derin, Türkiye'de Devletçilik, İstanbul, 1940, s.151

3.3. Yatırım Politikası

Atatürk'ün yatırım politikasının temel amacı, sağlam kaynaklarla finanse etmek şartıyla en kısa zamanda ülkenin bütün faaliyet alanlarının ve bütün bölgelerinin kalkındırılmasıdır. O'nun kurmay titizliği ile zaman içinde tespit ettiğine göre, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kıt kaynaklarını en verimli bir biçimde kullanabilmesi için, yatırım yapılacak alanlarla ilgili önceliklerin saptanması gereklidir. Devlet bayındırlık yatırımlarını, tarımsal yatırımlarını doğrudan merkezi devlet teşkilatı ve örgütleri yolu ile yapmaktadır. Ancak pazara dönük bütün yatırımlar devletin kuracağı özerk kuruluşlar aracılığı ile yapılmalı, özerk biçiminde pazar ekonomisi kuralları içinde yönetilmeli ve en kısa sürede halka hisse senetleri satmak suretiyle özerklikleri ve pazara dönük çalışma ilkeleri garantiye alınmalıdır (Steinhaus, 1973:117-120).

Atatürk devletin ekonomik alandaki faaliyetinde alt yapı yatırımlarına öncelik verilmesi gerektiği görüşündedir. Ancak bu alanda belirli bir düzeye ulaştıktan sonra, sanayi yatırımlarına başlanabilir. Bununla birlikte bu alanda devletin rolü teşvikçi, özendirici olmalıdır. Atatürk, alt yapı yatırımlarında devletin doğrudan ilgisini öngörmüş, ama üst yapıda halkın girişimlerine önem vermiştir.

3.4. Tarım Politikası

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra kurulan yeni Türkiye de, az gelişmişliğin tipik özellikleri hâkimdir. Anadolu toprakları yaşanan savaşlardan oldukça ciddi hasar görmüştür. Fakat halkın %80'e varan bölümü, 1920'ler Türkiye'sinde tarım kesiminde çalışmaktadır. Ekonomi, hemen hemen tümüyle tarıma dayanmaktadır ve tarımsal üretim teknolojisi de ilkindir. Tarım sayımına (1927) göre traktör, çayır makinesi, tırmık, harman makinesi vb. tarım makineleri toplam 15.200 dolayındaydı. Tarım makinelerinin başta Ankara olmak üzere güney ve batı bölgelerinde toplandığı görülüyordu (Ülken, 1981:184). Ayrıca, Osmanlı döneminde ülkede ulaşım ağı yoktu. Ulaşım aracı olarak kağrı ya da hayvanlar kullanılmaktaydı. Bunun için Türk köylüsünün pazar için üretim yapması mümkün değildir.

Tarım kesiminin vergi yükü de çok ağırdı. Aşar, köylünün tarlasından bağından ve bahçesinden elde ettiği ürünün %10'unu devlete bırakması demektir. Aşar vergisi, asıl olarak haksız bir vergi türüdür. Bunun nedeni, kuraklık, don, çekirge, bitki hastalıkları nedeniyle ağır zarara uğradığında dahi, köylünün kendisinin aç kalması pahasına dahi yine de ürüne aşar vergisi tatbik edilmiş olmasıdır. Asırlarca Türk köylüsünü ezen aşar vergisi, Atatürk'ün emriyle 17 Şubat 1925 tarihinde çıkarılan 552 sayılı yasa ile kaldırıldı. Hâlbuki 1925 yılı bütçe gelirlerinin %25'ini aşar vergisi oluşturmaktaydı. 1925 yılı hasat mevsiminde çiftçi ilk defa ürününü kendisi için kullanmıştır. Tarım kesiminin daha sonra ödediği vergiler, toprak mahsulleri vergisi ve arazi vergisi olmuştur. Toprak mahsulleri vergisi ancak piyasaya satılmak üzere çıkarılan tarım ürünlerinden 1/10 oranında

alınmıştır. Arazi vergisi ise, tarım arazilerinden ve arazi değerinden %0,6 olarak tahsil edilmiştir (Kepenek, 2009:21).

Toprak mülkiyetinde var olan eşitsizlik Osmanlı'dan genç cumhuriyete devreden olumsuz miraslardan biriydi. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da var olan, dengesiz toprak dağılımı ve buna bağlı olarak çok sayıda köyün bir kişiye ya da ailesine ait olması problemi eğitim ve kültür alanında yapılacak olan ekonomik ve sosyal reformların önünde bir engeldi (Silier, 1980:48). 1927 ve 1929 yıllarında çıkarılan yasalarla topraksız köylülere ve göçmenlere hazine arazisinden toprak dağıtımı yapılmış ancak bu düzenlemeler, tüm iyi niyete ve gösterilen çabalara rağmen toprak mülkiyetindeki eşitsizliğin giderilmesini sağlayamamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında düzenli kredi alanında da önemli gelişmeler olmuştur. Tarım kesiminin finansmanı Atatürk'ün uyguladığı yöntemle sağlanmıştır. Bu yöntem bir bankanın sektörün emrine verilmesi ve bu bankanın sektöre finansman sağlamasıdır. Tarım sektörü konusunda ise Ziraat Bankası sektör bankası olarak belirlenmiş, tarım sektörüne krediler sağlanmıştır (Kepenek, 2009: 44).

Tablo 3: Ziraat Bankası Kredileri, 1923–1932 (Cari Fiyatlarla, Bin TL)

Yıl	Z.B Kredileri	Yıllık Artış Yüzde	Z.B.Kredileri Toplam Krediler Oranı Yüzde
1923	8 037	--	--
1924	17 040	112,0	61,1
1925	19 937	17,0	31,4
1926	20 492	2,8	37,7
1927	20 376	-0,6	21,4
1928	26 806	31,6	25,5
1929	27 176	1,4	21,4
1930	35 713	31,4	26,6
1931	34 634	-3,1	28,9
1932	33 629	-3,1	27,3

Kaynak: Bulutay, T. Türkiye Milli Geliri, (1923–1948)

Tablo 3'ten Cumhuriyet'in ilk iki yılında büyük tarımsal kredi genişlemesinin söz konusu olduğu ancak daha sonraki yıllarda bunun devam etmediği anlaşılmaktadır. Belli koşullara bağlı olan bu kredi genişlemesinden, büyük işletmelerin daha çok yararlandığı söylenebilir.

Tarımsal kredi konusunda atılan bir diğer adımda 1929 yılında 2836 sayılı yasa ile kurulan Tarım Kredi kooperatifleridir. Kooperatiflerin görevi ortaklarına, işçi akdi, tohumluk, fidan, tarımsal malzeme ve vasıtalar, çiftçi hayvanı satın almak üzere kredi vermektir. Tablo 4, 1936 yılı itibariyle ürün cinsine göre teşkilatlanmış Tarım Kredi Kooperatiflerini göstermektedir. Buna göre, 1936 yılında Kooperatiflere bağlı köy sayısının 2368'e yükseldiği, ortak sayının 61.716 olduğu görülmektedir.

Hükümet, tarımsal gelişmeyi sağlamak üzere ayrıca, tarım tekniği okulları, örnek çiftlikler ve deney istasyonları gibi yöntemlerle üretim teknolojisinin geliştirilmesine yardımcı olmaya çalışmıştır. 1935 tarihinde 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatiflerinin kurulmasıyla da üreticilerin ürünlerine sürüm sağlamak, müşteri bulmak, hammadde olarak işleyerek kıymetlerini arttırmak, iç ve dış piyasalarda çalışan aracılara kazançlarını üreticiye mal etmek ve milli ürünlerin standartlaştırılması amaçları gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Tablo 4: 1936 Yılı İtibariyle Ürün Cinsine Göre Teşkilatlanmış Tarım Kredi Kooperatifleri

Ürünler	Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı	Bağlı Köy Sayısı
Tütün	80	10.559	383
Fındık	79	6.149	200
Üzüm	67	9.168	242
İncir	22	2.951	147
Zeytin	23	2.529	63
Pamuk	28	828	137
Hububat	229	23.419	1030
Diğer Ürünler	58	3.673	166
Toplam	586	61.716	2368

Kaynak: Y.S. Atasagu, 1940 Türkiye’de Zirai Kredi Kooperatifleri (1929–1939), s.48.

Atatürk’ün uyguladığı tarım politikasından anlaşıldığı üzere tarımda birim toprak ve işgücü başına verimliliği arttırmak büyük çapta sermaye ya da çok gelişkin teknolojiye çok, asıl olarak hukuksal, kültürel, eğitsel önlemleri gerektiren bir konudur. Verimli olarak yapılacak tarım, ülkenin etkin bir biçimde sanayileşmesi için zorunlu olan yatırım kaynaklarını yaratacaktır. Tarımsal verimlilikte meydana gelecek artış aynı zamanda ülkenin sanayileşmek için sağlam kaynağa kavuşması da demektir.

3.5. Sanayi Politikası

Ekonomide sınıfların üretim el sanatlarından ibaretti. Batılı ülkelerin hem elde ettikleri kapitülasyonlar, hem de empoze ettikleri serbest ticaret yoluyla Anadolu’da sanayinin kurulmasını engellemiş ve mevcut olanı da öldürmüştür. Atatürk’ün konuşmaları ve uygulamadaki davranışlarına toplu olarak bakıldığında, tarım kesimine verdiği büyük öneme rağmen, ülke kalkınmasının sanayileşmeye bağlı olduğunu düşündüğü görülmektedir.

Atatürk’ün sanayi politikası Türkiye’nin girdi üreten sektörleriyle bütünleşmiş kendi içinde tamlanmış, hedefi iç piyasasını elde tutmak ve dış piyasalara yüksek rekabet gücü ile girmek olan, bu yolla Türkiye’nin dış ticaret bilançosuna katkıda bulunan bir taraftan az gelişmişliği yok ederken diğer taraftan da Türkiye’nin dünya ekonomisindeki konumunu değiştiren ulusal bir sanayi yaratma amacına yöneliktir (Yıldırım, 2006:210-212).

Gelişkin bir ekonominin asıl olarak tarım dışı etkinliklere yani başta sanayi olmak üzere eğitim, bilim, sanat, teknoloji, ulaşım, ticaret, sağlık vb. etkinliklere dayalı bir ekonomi olduğunu bilincinde olan Atatürk, tarım dışı etkinliklerin kilit önemde olanının sanayi olduğunu vurgulamıştır.

Tablo 5:Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın Katılımda Bulunduğu Ortaklıklar

Karma Ortaklık	Kuruluş Yılı	Toplam Ana Para(TL)	Katılım (TL)
Uşak Terakki-i Ziraat A.Ş	1923	600,000	180,000
Maraş Çeltik Fabrikası T.A.Ş	1924	120,000	113,000
Aksaray Azm-i Milli T.A.Ş	1924	250,000	25,000
Ankara Milli Mensucat A.Ş	1925	150,000	23,000
Kayseri Bünyan Halı İpliği T.A.Ş	1925	175,000	165,300
Isparta İplik Fabrikası T. A.Ş	1925	175,000	100,000
Tosya Çelik Fabrikası T.A.Ş	1925	120,000	112,000
Kütahya Çini İşler T.A.Ş	1925	100,000	50,000
Malatya Teşebbüs-ı Sinafiye T.A.Ş	1925	400,000	133,200
Eskişehir Lületaş Şirketi	1925	100,000	25,000
Trabzon Elektrik Şirketi	1925	160,000	50,000
İstanbul Liman İnhisarı T.A.Ş	1925	500,000	56,000
İzmir Liman İnhisarı T.A.Ş	1925	100,000	50,000
Trabzon Liman İnhisarı T.A.Ş	1925	50,000	5,000
Yalvaç Ticaret ve Sanayi A.Ş	1926	130,000	50,000
Kilimli Kömür Madenleri T.A.Ş	1926	400,000	40,000
TOPLAM		3.530.000	1.177.500

Kaynak: Oyal E, Karma Girişimlerde Kamu Katılımları ve Türkiye'deki Uygulama Tudaie Yayını 1981, s. 79

Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayileşmenin sağlanması için 1923 iktisat Kongresinde alınan kararlar doğrultusunda önlemler alınmıştır. Alınan önlemlerden en önemlileri Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması ve Sanayi Teşvik Yasası'nın çıkarılmasıdır. 1927 yılında 1913 Sayılı Sanayi-i Teşvik Kanunu bir kez daha gözden geçirilmiş, özel sektörü ve devlet eliyle teşvik sistemi resmen hayata geçirilmiştir. Daha çok makine kullanan, daha çok üretim yapan, dolayısıyla daha çok iş gören ve daha çok istihdam imkânı sunan işletmelere önemli teşvikler verilmiştir (Yılmaz, 1988:313).

1925 Yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankasının amacı özel kesime kredi desteği sağlamak, Osmanlıdan devralınan devlete ait fabrikaları geçici olarak işletmek ve özel sektöre devretmektir. Dolayısıyla, Sanayi ve Maadin Bankasına devredilen devlete ait bu fabrikalara özel şahıslar hiç sermaye koymadan ortak edilmiş ve kardan da pay almışlardır. Sanayi ve Maadin Bankası'nın katılımında

bulduğu ortaklıkları kuruluş yıllarını, anaparalarını ve bankanın katılım payını Tablo 5 göstermektedir. Tablo 5’den de görülebileceği gibi, Sanayi ve Maden Bankası, yedi yıllık çalışma döneminde 16 özel A.Ş’e, 1.177.500 TL tutarında katılımda bulunmuştur. Ayrıca bu ortaklıklara 4.838.427 TL kredi kullandırmıştır. Ayrıca özel sektöre bedelsiz arazi tahsis etmiş, arazi, gümrük, kazanç, ithalat vergileri ve belediye resimlerinden muafiyetler sağlanmıştır (Oyal, 1981:79-81).

SONUÇ

Atatürk’ün de belirttiği gibi savaş meydanlarında kazanılan zaferlerin tek başına bir anlamı yoktur. Ulus, tam bağımsız yaşamak ve milletler âleminde onurlu yerini almak istiyorsa iktisadi egemenliğin de sağlanması ve pekiştirilmesi gerekir. Kalkınma hamlesi, ulusun en büyük ideali ve amacı olacaktır. Atatürk’ün “Yeni Türkiye Devleti, temellerini süngüyle değil, süngünün dahi dayandığı iktisatla kuracaktır.” Sözüünün bunun en güzel ifadesi olduğu söylenebilir.

Dönemin askeri akademilerinde okuyan, birçok cephede komutanlık yapan, asker Atatürk’ün, savaş sanatında kullandığı hızlı ve doğru karar verebilme, sorumluluk alma, kaynakları hedefe en uygun şekilde yöneltme, kriz ortamında liderlik etme, stratejik öngörülerde bulunabilme gibi yeteneklerini de ülkenin iktisadi kalkınmasını sağlamak maksadıyla uyguladığı ekonomi politikalarında da kullandığı söylenebilir.

Atatürk’ün uyguladığı ekonomi politikalarının, yurdumuzun o zaman içinde bulunduğu şartlardan doğmuş bir ihtiyaç olduğu çok açıktır. Atatürk’ün ekonomi politikası incelendiğinde zamanımızın gelişmiş ve gelişmemiş ülkelerine yön verebilecek özellikler taşımakta olduğu görülmektedir. 2009 yılı içerisinde Amerika’da başlayan ve kısa sürede tüm dünyayı saran, serbest piyasa ekonomisi ve neo liberal politikaların ciddi bir biçimde sorgulanmasına sebep olan, ülkemizde de çok ciddi işsizlik rakamlarına ve beraberinde sosyal sorunlara neden olan ekonomik kriz göz önüne alındığında, Atatürk’ün ekonomi politikalarının tekrar tekrar gözden geçirilmesi ve analiz edilmesinin günümüz iktisatçıları ve devlet adamlarına ışık tutacağı aşikârdır.

Atatürk’ün ekonomi politikaları üç temel dengeye dayanmaktadır. :

- Devlet bütçesi denk olmalıdır.
- Devletin yatırım harcamaları, bütçe fazlaları ile iç ve dış borçlanmadan elde edilen devlet gelirleri toplamına denk olmalıdır.
- İthalat, ihracata denk olmalıdır.

Bu üç denkleği korumanın amacı, ülkede enflasyonun önlenmesi, yurt içinde ve yurt dışında Devlet Hazinesi itibarının en yüksek düzeyde tutulmasıdır. Derin bir ekonomik anlayışı ifade etmek üzere Atatürk, Türk Lirasının iç değeriyle dış değeri arasında yakın bir bağ olduğunu, içerde enflasyon artınca paranın dış değerinin de kuşkusuz düşeceğini düşünmüş ve uygulamaları da bu düşünceye uygun olmuştur.

Atatürk ödemeler dengesinin korunmanın tek yolunu dış ticaret dengesinin korunmasında bulmaktadır. O'nun için ihracat yapmadan ithalatı arttırmanın yolu yoktur. Hatta bu alanda, belirli bir ülkeden ithalatın arttırılabilmesi için muhakkak o ülkeye ihracatı arttırmak gereklidir.

Hızlı kalkınma ve devletleştirmeler, devlet harcamalarını hızla arttırmayı gerektirmektedir. Ancak, O, yukarıdaki dengeleri bozmadan bunu yapabilmeyi yollarını sürekli olarak aramış, bulmuş ve uygulamıştır. Ülkeyi yönettiği 16 yıllık dönem boyunca ülkede sözü edilebilecek bir hızlı enflasyon dönemi yoktur; bazı krizlere rağmen Türk Lirası'nın dış değeri 1921'de ve 1938'de aynı düzeydedir. Bu dönem Türk Ekonomisindeki kalkınma hızının Cumhuriyet ekonomi tarihinin en yüksek olduğu dönemlerden biridir.

Sonuç olarak; bir ülkenin uyguladığı ekonomi politikaları, toplumun, üretim biçimi bakımından bir üst aşamaya geçmesine yönelikse, o toplumun dünya toplumları içinde, öteki uluslarla birlikte eşit ve onurlu yerini almaya çaba harcıyorsa, hiç kuşkusuz "ilerici" politikalarlardır. Tarihin akışını değiştiren, ilkel yöntemlerle tarım üretimi yapan, şeriatla yönetilen, yarı sömürge bir imparatorluğu yıkıp yerine sanayileşme yolunda dev adımlar atan, laik bir cumhuriyet kuran Atatürk'ün uyguladığı ekonomi politikaları hiç kuşkusuz ilericidir.

Atatürk'ün bütün devrimleri gibi, ekonomi konusunda da attığı adımlar, Türk Toplumunu temelden değiştirmek ve çağdaşlaştırmak amacına yönelmiştir. Her alanda olduğu gibi ekonomi alanında da daha uzun yıllar bizlere O'nun fikirleri yol gösterecektir.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Güneri (2008), *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, Ankara, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No: 2008/384.
- AKGÜÇ, Öztin (2001) *Türkiye Cumhuriyetinin Osmanlı Devletinden Aldığı Ekonomik Miras*, İlhami Azkan(Der.), Ulusal Sorunlar ve Demokratik Çözüm Yolları, (ss. 4-5), Bursa: Ekin Kitabevi.
- AKTAN, Okan H. (1998), "Atatürk'ün Ekonomi Politikası: Ulusal Bağımsızlık ve Ekonomik Bağımsızlık", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cumhuriyetin 75. Yılı Özel Sayısı.
- ARMAOĞLU, Fahir (1983), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara, İş Bankası Yayını.
- ATATÜRK'ÜN SÖYLEV VE DEMEÇLERİ 1, (1989).
- ATATÜRK'ÜN SÖYLEV VE DEMEÇLERİ 2, (1989).
- ATATÜRK'ÜN SÖYLEV VE DEMEÇLERİ 3, (1989).
- ATASAGU, Y.S. (1940), *Türkiye'de Ziraî Kredi Kooperatifleri (1929-1939)*
- AYBARS, Ergün (2006), *Atatürkçülük ve Modernleşme*, 1. Basım, İzmir, Zeus Kitabevi.
- AYSAN, Mustafa (1981), *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, Kırklareli, Sermet Yayınları.
- BERKES, Niyazi (1972), *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz?*, Ankara, Cumhuriyet Yayınları.

- BİLGE, Köksal (1973), *Türkiye’de İktisadi Politikanın Gelişimi*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- BORATAV, Korkut (1967), *1923–1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Değerlendirilmesi*, İstanbul, Say Yayınları.
- BULUTAY, Tuncer, vd. (1974), *Türkiye Milli Geliri: 1923–1948*, Ankara.
- CEZAR, Yavuz (1986), *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul, Alan Yayıncılık.
- ÇAVDAR, Tevfik (1973), *Osmanlı İmparatorluğunun Yarı Sömürge Oluşu*, İstanbul, Ant Yayınları.
- ÇELEBİCAN, Güngör (1977), *Atatürk Döneminde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi*, İstanbul.
- DERİN, Haldun (1940), *Türkiye’de Devletçilik*, İstanbul.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer (1982), *Asya Tipi Üretim Biçimi ve Osmanlı Toplumuna*, İstanbul, Ar Yayınları.
- ELİÇİN, Emin Türk (1970), *Kemalist Devrim İdeolojisi*, İstanbul, Ant Yayınları.
- ERGİN, Feridun (1977), *Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi*, İstanbul, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- EROĞLU, Hamza (1984), *Atatürk Ve Devletçilik*, İstanbul, Say Yayınları.
- GÖKALP, Ziya (1976), *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İLHAN, Suat (1983), *Atatürk Ve Askerlik*, Ankara, TTKY.
- İNAN, Afet (1974), *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Ankara, T.T.K.Yayınları.
- KANTEMİR, Dimitri (1998), *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Cumhuriyet Yayınları.
- KASABA, Reşat (1993), *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, İstanbul, Belge Yayınları.
- KEPENEK, Yakup (2001), *Ekonomik Açıdan Değerlendirme*, İlhami Azkan (Der.), Ulusal Sorunlar ve Demokratik Çözüm Yolları, (ss. 36-37), Bursa: Ekin Kitabevi.
- KEPENEK, Yakup (2009), *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, Remzi Kitabevi,
- KORAY, Meryem (2005), *Sosyal Politika*, 2. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi.
- KURUÇ, Bilsay (1987), *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- LAUFENBURGER, H. (1941), *İktisadi Sahada Devletin Müdahalesi* (Çev. Zekai APAYDIN), İstanbul.
- LEONTYEV, Lev (1968), *Politik Ekonominin Esasları*, (Çev. Mete Ergin), İstanbul, İzlem Yayınları.
- MANTRAN, Robert (1991), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 21. Basım, İstanbul, Say Yayınevi.
- MISIRLIOĞLU, M.K. 1929 Buhranı ve Harcama Politikalarımız.
- OKYAR, Osman (1995), *Atatürk ve Devletçilik Politikası*, T.T.K Yayınları.

- OYAL, E.(1981), *Karma Girişimlerde Kamu Katımları Ve Türkiye'deki Uygulama*, Ankara, TODAIE Yayını.
- ÖKÇÜN, Gündüz (1968), *Türkiye İktisat Kongresi 1923*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.
- ÖLMEZOĞULLARI, Nalân (1998), *İktisadi Sistemler*, Ankara, Ezgi Kitabevi.
- ÖZTÜRK, Kazım (1969), *Cumhurbaşkanının T.B.B.BM'ni Açış Nutukları*, İstanbul, Ak Yayınları.
- PAMUK, Şevket (2008), *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın: 1611.
- SAHA, Meray (1971), *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- SAYAR, Ahmet (1996), "Atatürk'ün İktisat Kafasına Dair Düşünceler", *İ.Ü.S.B.F Dergisi*, Sayı: 15.
- SOYSAL, İbrahim (1965), *Türkiye'nin Dış Münasebetleri ile İlgili Başlıca Siyasi Antlaşmalar*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- SİLİER, O. (1980), "Türkiye'de Tarımsal Yapının Değişimi", İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayını.
- STEİNHAUS, Kurt (1973), *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, (Çev.M.Akkaş), İstanbul, Sander Yayınları.
- SÜLKER, Kemal (1998), *Dünya'da ve Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu*, İstanbul, Cumhuriyet Yayınları.
- TABAK, Faruk (1978), *Osmanlıda Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TEKELİ, İlhan ve Selim İLKİN (2009), *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi: 1*, 1. Basım, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayın.
- TEZEL, Yahya S. (1986), *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi (1923-1950)*, Ankara, Yurt Yayınları.
- TÜMERTEKİN, Erol (1962), *Beşeri ve İktisadi Coğrafyaya Giriş*, İstanbul, Toker Yayınları.
- ÜLKEN, Yüksel (1981), *Atatürk'ün İktisadi Kişiliği, Atatürk Dönemi İktisat Politikası*, İstanbul, İ.Ü.İ.F.M.C. Yayınları.
- YENAL, Oktay (2003), *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, 1. Basım, İstanbul, Homer Kitabevi,
- YILDIRIM, Nesrin (2006), *Atatürk'ün İktisadi Egemenlik İlkesinin Kalkınma Politikaları*, 1.Baskı, Ankara, Platin Yayınları.
- YILMAZ, Şiar (1988), "1923'den Bu Yana Ekonomi Politikaları: Devletçilikten Devletin Tasfiyesine", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: XXII, Sayı: 213, s.33.